

HISTORIE ČESKOSLOVENSKÉ ENCYKLOPEDIKTY 1945-1992

Dagmar Hartmanová

Kvalita všeobecné encyklopedie je nejvíce ohrožena v totalitním režimu, neboť vždy vzniká v duchu světonázorové a politické orientace jejích tvůrců, vydavatelů a tlaku oficiální ideologie. Záleží na vůli, snaze a fundovanosti autorů a redaktorů, jak se s touto situací při objektivním faktografickém zpracování hesel vyrovnají. Režim nastolený v Československu po únoru 1948 věcné a objektivní encyklopedické práci nepřál, četná témata i osobnosti tabuizoval a naučný slovník připouštěl pouze jako nástroj své politiky a ideologie. Formy kulturní politiky se sice postupně měnily, prosazovaly se pragmatické přístupy, ve druhé polovině šedesátých let došlo k přechodné liberalizaci, nicméně všechna poválečná všeobecná encyklopedická díla vznikala v Encyklopedickém institutu ČSAV pod dohledem strážců oficiální marxisticko-leninské doktríny v ČSAV a ÚV KSČ.

Na přelomu let 1955 a 1956 byla prezidiem ČSAV (prezidentem byl Zdeněk Nejedlý) na základě dopisu tehdejšího ministra informací Václava Kopeckého jmenována Encyklopedická komise s předsedou univerzitním profesorem Bohumilem Němcem. Mezi jejími členy byl např. i přední badatel v perské literatuře a kultuře akademik Jan Rypka. Komise vytvořila výkonnou redakci pro třídílný slovník ve složení: sociolog profesor Karel Galla, profesor logiky na FF UK Otakar Zich (společenské vědy), profesor dějin medicíny a přírodních věd na FLV UK Otakar Matoušek (přírodní vědy) a činitel tehdy již bývalé Masarykovy akademie práce ing. Sýkora (technika). Výkonným aparátem byla Encyklopedická kancelář (zal. 1956) v čele s bývalým nakladatelem Bohumilem Jandou (SFINX)¹⁾. Obor literatura zpracovávala dr. Jarmila Krňanská, geografii J. Šeremeta, filozofii a další společenské vědy Soňa Kleinerová, přírodní vědy dr. Dagmar Dykyjová, stát a právo dr. Arnold Jirásek, mezinárodní právo dr. Mrázek, techniku ing. Paul. Později byl přijat na filologii a jazykové úpravy dr. Jan Stehlík.²⁾ První dva roky kancelář pracovala (bez stranické organizace) v Opletalově ulici na excerptech z domácích i cizích encyklopedických děl a pokoušela se o záchranu zbytků rozpracovaného rukopisného materiálu z nakladatelství SFINX ze začátku 40. let a opuštěného projektu čs. encyklopedie nakladatelství Orbis³⁾ vznikající původně pod vedením Z. Nejedlého a výkonného redaktora prof. F. Bělehrádka v roce 1946. Zbytky těchto materiálů (lístkového zpracování) byly na nákladním autě přivezeny ze skladu krámků činžovního domu na Vinohradech, kde bydlel Vítězslav Nezval. V těchto materiálech byl také nalezen příkaz jakéhosi vysokého orgánu KSČ z roku 1948 nebo 1949 k zastavení práce na encyklopedii nakladatelství Orbis a příkaz, podepsaný M. Reimannem, k rozmetání sazby posledního dílu

Ottova slovníku naučného nové doby uskládněného v archivu tiskárny Venkov na Florenci, ze které se později stal komplex Rudé právo, dnes Česká typografie a.s.

Základním úkolem Encyklopedické kanceláře mělo být vydání velkého všeobecného encyklopedického díla koncipovaného v duchu marxismu-leninismu, jež by nahradilo starší české encyklopedie, především Ottův slovník naučný nové doby, a doplnilo tak mezeru, která v naší encyklopedistice vznikla v důsledku druhé světové války a převratných let poválečných. Na slovníku se začalo pracovat roku 1955. Vznikla maketa, s níž však prezidium ČSAV nebylo spokojeno. V roce 1958 pod vlivem celostátních prověrek (zřejmě i v důsledku maďarských událostí v roce 1956) došlo k výměně vedení kanceláře a ustanovení stranické organizace pod vedením PhDr. Josefa Výskočila. Ředitelem se stal bývalý ředitel Úřadu prezidia ČSAV dr. Václav Procházka. Do čela hlavní redakce byl postaven bývalý spolupracovník Zdeňka Nejedlého v revue *Var* a předválečný korespondent TASS akademik Vladimír Procházka, kterého prezidium ČSAV pověřilo vypracováním nové koncepce. Jeho koncepci malé obecné encyklopedie, nazvanou *Prolegomena*, prezidium schválilo. Byla vytvořena nová redakce a z dřívější Encyklopedické kanceláře reorganizací vznikl Encyklopedický institut (EI), který od roku 1959 začal pracovat podle nových zásad uvedených pak v předmluvě a v úvodních poznámkách k I. dílu a dále doplněných v předmluvě k II. dílu jeho první práce **Příručního slovníku naučného (PSN)**. Jsou to níže uvedené zásady, které jasně dokazují, že encyklopedie je vždy taková, jaká je doba, ve které vzniká:

1. PSN má být encyklopedií lidovou, z čehož plynou zejména důsledky pro styl, podání a výběr informací.
2. PSN má být založen na vědeckém světovém názoru marxismu-leninismu, což platí také o přírodních vědách. Z této zásady vyplývá také nutnost podat jednotlivá fakta v jejich souvislostech a tím pozvednout výklad na vyšší vědeckou úroveň.
3. Na tom spočívá tzv. komplexní metoda, která předpokládá nejen abecední řazení jednotlivých hesel, ale plné respektování jejich vnitřních souvislostí. [Jako příklad uvádí akademik Procházka komplex *komunismus*, který zahrnuje centrální výklad pojmu a další souvislá hesla, např. všechny komunistické strany. Tato oblast je pak ve slovníku zevrubně a ideologicky přesně zpracována. Naproti tomu např. v pojmu *křesťanství* je jeho historie sice faktograficky zpracována dobře, ale poslední odstavec je zcela v souladu z dobou: ... *Závěrem lze říci, že křesťanství se nikdy a nikde nesnažilo překonat existující společenské a třídní rozpory fakticky, revoluční cestou, nýbrž od počátku až dodnes přesunuje překonání těchto rozporů do fantastického záhrobního světa. Jedině tak se mohlo stát státním náboženstvím otrokářského státu a později ideologií všech vykořisťovatelských společností, feudální i kapitalistické. Pokud některé směry vyvozovaly z křesťanského učení revoluční důsledky, byly oficiální církvi vždy prohlášeny za kacíře a pomoci státní moci krutě pronásledovány...*]

4. PSN se snaží zachytit nejen současnou skutečnost, ale i její vývoj, což se týká nejen takových hesel jako je biologie, matematika nebo demokracie, kde šlo o to podat i prakticky vývoj jevu, ale zejména dějin, kde je plně respektována skutečnost, že jejich tvůrcem je lid. Revoluční a dělnická hnutí jsou v PSN zachycena snad bez výjimky, a to i méně známá; ovšem současně také velký boj utlačených národů proti kolonialismu. Důležité bylo i správně zařadit do dějinného vývoje „velké osobnosti“ - uvádíme je ovšem, ale nikoli schematicky, ne snad jen životopisně, nýbrž hlavně z toho hlediska, jak vyjadřovaly, ať už pozitivně či negativně, hlavní tendence vývoje své doby (např. Julius Caesar, Alexander Makedonský, J. F. Kennedy). [Například v hesle *J. F. Kennedy* (108 řádek) je tendence doby plně vyjádřena v jeho konci: ...*Chystaná nová agrese, připravovaná K. vládou nyní daleko pečlivěji, vyostřila latentní krizi v Karibské oblasti v říjnu 1962 do té míry, že se svět octl na pokraji nukleární války. Avšak zde se právě projevil názorně nový poměr sil ve světě; zakročení SSSR a jeho moudrá politika přinutily presidenta USA k uzavření mírového kompromisu.* V Malé československé encyklopedii (MČSE, 1986) má toto heslo 31 řádek a říjen 1962 není vůbec vzpomenuť.]
5. Další zásadou bylo zavržení hlediska, které chápe svět jen ze stanoviska „bílého muže“. [Např. historie Ameriky nezačíná Kolumbem, ale historií původního amerického obyvatelstva a Kolumbův význam je charakterizován objevením Ameriky „pro středověkou Evropu“.]

Příruční slovník naučný (PSN) ve 4 dílech vydalo Nakladatelství Čs. akademie věd v letech 1962-67 v celkovém nákladu 311 000 výtisků a v ceně 348 Kčs. Graficky dílo upravil Jaroslav Šváb. Hlavním redaktorem byl akademik Vladimír Procházka, redaktorem pro přírodní vědy a techniku ing. PhDr. Jiří Fragner, pro společenské vědy ing. Bohumil Franěk, pro geografickou část Vladimír Smetana a pro doprovodné materiály Bohumil Janda, vedoucím technické redakce byl Josef Turek. Za slovenskou část odpovídal vedoucí Encyklopedického kabinetu Slovenské akademie věd Štefan Pisoň. Textovou část a ilustrační přílohy vytiskla a vazbu provedla Polygrafia Praha, barevné mapy vytiskl Vojenský zeměpisný ústav v Praze.

Srovnáme-li náklady jednotlivých dílů (I. - 50 000, II. - 75 000, III. a IV. - 93 000), docházíme k závěru, že kompletních vydání může být pouze 50 000. To znamená, že 43 000 majitelům III. a IV. dílu chyběl I. díl a 18 000 II. díl. Při studiu různých výstřížků a recenzí jsem na žádnou reakci na tuto skutečnost ze stran čtenářů ani odborníků nenarazila.

Slovník je prvním československým, poválečným a socialisticky zaměřeným encyklopedickým dílem. Na 3626 stranách textu (včetně textových ilustrací) a 485 884 řádků obsahuje 42 472 hesel, na každý díl připadá tedy průměrně 10 600 hesel. Vlastní texty jsou s výjimkou III. dílu opatřeny dodatky, kterými redakce jednak doplnila

původní rejstřík hesel, jednak se pokusila text aktualizovat a zachytit významnější události, k nimž v průběhu vydávání slovníku došlo. Ilustrací obsažených přímo v textu zde můžeme najít 4958, mapek 62, černobílých příloh 230, barevných příloh 60 a mapových příloh 62. Kvalitní přílohové mapy jsou vytištěny v deseti i více barvách zvlášť. Fotografie mají příliš hrubý rastr. Slovník nese zřetelné stopy díla vznikajícího bez tezauru⁴⁾ a bez zkušeností. Zkušenosti se získávaly (o tom svědčí rozdíl mezi díly I a II, a III a IV), tezaurus postupně vznikal. Kdyby však vznikal v kvalitní podobě, nemuselo do vydání třísvazkové encyklopedie (IES) uplynout 13 let. Akademik Procházka za hlavní nedostatky slovníku považoval nevyváženost mezi obory, komplexy a hesly, mezi přírodními a společenskými vědami, neboť na společenské vědy připadlo 61 %, na přírodní vědy 32 % a na techniku 7 % hesel. Vedle různých nedostatků z hlediska odborné a lexikografické úrovně díla byl však slovník zatížen zejména ideologickým doktrinářstvím. V předmluvě prvního dílu Vladimír Procházka mj. praví: „*Socialismus je v dosavadní historii lidstva prvním společenským řádem, který je ideově založen zcela na vědě, v němž je věda jedním z nejmocnějších činitelů v díle budování nové, beztržní společnosti. Tím více to bude platit o jeho vyšší fázi, komunismu, za něhož se v průběhu dalšího vývoje věda plně stane přímou výrobní silou. ... Tento veliký a stále rostoucí význam vědy je u nás vyjádřen přímo základním zákonem našeho státu. Ústava Československé socialistické republiky z 11. července 1960 prohlašuje (v článku 16) vědecký světový názor marxismu-leninismu za ideový základ veškeré kulturní politiky*“.

Řada „ožehavých“ osob a událostí ve slovníku hesla vůbec nemá, hesla z různých humanitních oborů oplývají zjednodušujícími hodnoceními nebo celkovou vágností. Slovník však již také odráží vývoj v Československu v šedesátých letech: od dogmatického prvního dílu k liberalizujícímu dílu čtvrtému, místy již anticipujícímu atmosféru let 1968-69. Zvláštní místo ve čtvrtém díle zaujímá heslo *Slovensko* a hesla s ním sdružená. Tato část byla samostatně zpracována slovenskými autory a vědeckými ústavy pod vedením Encyklopedického kabinetu SAV, konečné úpravy se účastnila Encyklopedická komise SAV. Redakce tohoto dílu byla uzavřena k 31. 5. 1966.

Zajímavé je např. heslo:

- *federace [lat.], 1. sdružení, svaz (organizací polit., sport. aj.); 2. volné sdružení, spojení, svaz samostatných států se společnou ústřední vládou. Rozlišujeme social. f., která vzniká na podkladě dobrovolnosti, a burž. typ f., který bývá skrytou formou národnostního potlačování; v. t. spolkový stát.*

V třísvazkovém IES (vyšel v roce 1980) se v tomtéž hesle již odráží politické klima doby:

- *federace, 1. sdružení, svaz (organizací polit., sport. aj.); 2. spojení států na zákl. společné ústavy, která zřizuje společné nejvyšší orgány jak pro vnitřní, tak pro vnější věci f. Výkon nejvyšší státní moci uvnitř f. je rozdělen mezi ústřední orgány a orgány členských států. Federaci bývají vyhrazeny nejdůl. otázky jako jsou*

zahr. styky, obrana, měnové záležitosti. V některých případech ponechává ústava jednotlivým členským státům některé atributy mez. práv. osobnosti, tj. omezenou mez. způsobilost k právům a k práv. úkonům - např. právo na samostatné dipl. zastoupení, právo uzavírat některé mez. smlouvy. Pokud členské státy nepožívají mez. způsobilost k právům a práv. úkonům, nejde o f. v mez. smyslu. ale jen o f. vnitrostátní - např. NSR a USA, ač jsou z hlediska státoprávního f., představují z mez. hlediska jediný subjekt. Čs. federace má též jen vnitrostátní povahu. Obě národní rep. požívají rozsáhlých vnitřních pravomocí, avšak v mez. vztazích vystupuje vždy jen ústřední stát jako jediný celek...

Stejně heslo najdeme i v Malé československé encyklopedii z roku 1985.

Druhou encyklopedií z dílny Encyklopedického institutu byl **Malý encyklopedický slovník A-Ž**. Tuto jednosvazkovou všeobecnou encyklopedii vydala Academia v roce 1972 v nákladu 170 000 výtisků a v ceně 105 Kčs. Vědeckým redaktorem byl dr. Václav Král, DrSc., recenzenty doc. dr. Jindřich Filipec, CSc., dr. Štěpán Vlašín, CSc. a dr. Květoslav Roubal, CSc. Grafickou úpravu provedl Milan Baborák. Slovník má 1456 stran, 11 mapových příloh. 18 barevných map vytiskl Vojenský kartografický ústav v Harmanci, textovou část vytiskla a vazbu provedla Severografía v Liberci.

A-Ž představuje stručný a patřičně aktualizovaný výtah z Příručního slovníku naučného. Práce na tomto slovníku začala v duchu pražského jara 1968 a v souladu s před-srpnovou politickou situací v Československu. Redakční uzávěrka byla k 30. červnu 1968. Srpen 1968, politický vývoj a normalizační řešení situace v zemi přinesly výměnu ředitele EI Ladislava Zachovala za PhDr. Miroslava Štěpánka, CSc., odchod několika pracovníků (v letech 1968-1972 odešlo z EI 20 lidí, 29 nových nastoupilo) a přepracování celého slovníku. Některé politické osobnosti musely ze slovníku zmizet, spisovatelé (např. Milan Kundera) kupodivu mohli zůstat. Slovník tak nese pečeť liberalizujícího přístupu konce 60. let i tvrdého kurzu nastupujícího období tzv. konsolidace. Ještě se do něj dostaly některé záhy již prohibiční osobnosti, celkově je to však dílo značně hybridní, s kostrbatě telegrafickými formulacemi kapesních slovníků i s četnými tiskovými chybami.

Nalezneme zde např. heslo:

- *Šik Ota, *1919, č. ekonom, jeden z hl. iniciátorů a spoluautorů reformy řízení nár. hosp., z níž vytvořil teor. základ pravicově oportunistické politiky. Jako jeden z jejich předních představitelů vyloučen 1969 z KSČ. Od 1969 žije v kap. cizině.*

V IES (1982) ani MČSE (1987) již zařazen není, heslo najdeme až v Československém biografickém slovníku z roku 1992:

- *Šik Ota, *11.9.1919 Plzeň, č. ekonom; jeden ze zakladatelů české marx. polit. ekonomie, zabýval se zejm. problematikou plánovitěho řízení a socialistických zbožních vztahů. Od 1953 prof. VŠE v Praze. 1968-70 a od 1989 akademik ČSAV. 1962-69 ředitel Ekono-*

mického ústavu ČSAV v Praze, 1966-68 předseda Čs. společnosti ekon. při ČSAV. 1962-69 člen ÚV KSČ, 1968-69 člen Hosp. rady, od dubna do září 1968 místopředseda vlády. Jeden z hl. autorů národohosp. reformy 60. let, usilující o spojení socialistického plánovitěho řízení a přístupů tržní ekonomiky; patřil k čelným představitelům reformního proudu KSČ a obrodného procesu 1968. Po srpnu 1968 donucen odejít z polit. života; od 1969 žije ve Švýcarsku. 1970-89 prof. srovnávacích ekon. teorií na univ. v St. Gallen a v Curychu.

Nejméně podařeným dílem zpracovaným kolektivem Encyklopedického institutu ČSAV pod vedením hlavní redakce Československé encyklopedie⁵⁾, jejímž předsedou byl Jaroslav Kožešník a vědeckým redaktorem ředitel EI Miroslav Štěpánek, byl třísvazkový **Ilustrovaný encyklopedický slovník (IES)**. Vyšel v nakladatelství ČSAV Academia (1980-82) v nákladu 170 000 výtisků a v ceně 405 Kčs.

Slovník obsahuje na 2912 stranách 65 000 hesel a 5000 černobílých ilustrací (fotografie, perokresby, mapy, vlajky států aj.). Text slovníku je členěn do tří sloupců (1 sloupec 68 řádek). V každém svazku je zařazena šestnáctistránková barevná ilustrační příloha (I. díl - biologie a zoologie; II. díl - umění; III. díl - mapy a geografie). Rukopis byl zpracován k 31. 12. 1978. Ilustrace tvoří jednu pětinu obsahu. Návrh na vazbu a výtvarnou redakci provedl Ivan Krejzlík. Sazba monofoto, tisk ofsetem a knižní vazba a výroba byly provedeny v Brně.

Jeho idea i zaměření jsou proklamovány v předmluvě prvního dílu: „*Myšlenka o rostoucím významu aktivity společenského člověka jako rozhodující tvůrčí síly dějin i současnosti se uplatňuje jako nosná idea celého díla. Vědecký světový názor je promítnut do rozsáhlé a mnohotvárné látky tak, aby bylo zřejmé, že jeho ideje a principy, jež mají nezvratný charakter, se osvědčují specificky v tak dramatické a rychle se rozvíjející epoše, jako je naše*“. Poněkud směšně působí tvrzení o „nezvratném charakteru“, ale i další část textu „*Tím se IES vědomě odlišuje od encyklopedií buržoazních, které svá úzce třídí hlediska skrývají za maskou zdánlivé objektivitě*“.

V souladu s tehdejší politickou situací v Československu je heslo *buržoazie*:

- *buržoazie, vládnoucí třída kap. společnosti; na zákl. vlastnictví nejdůležitějších výr. prostředků vykořisťuje děl. prac. sílu, přivlastňuje si nadhodnotu, vytvářenou děl. prací, závisí existenčně na tomto vykořisťování. B. je poslední antagonistickou třídou v dějinách.*

Nad heslem *buržoazie* je heslo *burzovní spekulace* (pojem patřící v této době zcela do kapitalistického světa) vytextováno stručně a věcně:

- *burzovní spekulace, činnost, která směřuje k dosažení zisku využitím rozdílu mezi nákupními a prodejními cenami na burze nebo pohybu kurzů cenných papírů.*

Přestože pojmy *burza*, *cenné papíry* ap. jsou v IES rovněž vytextovány, lidé je ve slovníku v té době příliš nehledali, neboť s nimi nepřišli do styku. Dnes jsou tyto pojmy tak frekventované, že hesla musí být mnohem obsažnější. Hesla z oborů matematiky, fyziky, chemie, přiro-

dovědy aj. přírodních věd jsou ve slovníku zpracována věcně, stručně a v souladu se současnými dosaženými výsledky ve vědě, technice. V umění, společenských vědách a kultuře je tomu samozřejmě jinak.

V úvodu vyjádřený charakter slovníku „*Socialistický charakter díla mohl vystoupit v Ilustrovaném encyklopedickém slovníku mnohem zřetelněji do popředí. Vyšší stupeň zralosti naší společnosti se zákonitě odráží i ve zdokonalování encyklopedické tvorby. Snažili jsme se vytvořit dílo, které není jen všeobecně socialisticky orientováno, ale které je marxisticko-leninské na úrovni vědy, techniky a kultury v období budování rozvinuté socialistické společnosti. To se projevuje zvláště výrazně v ideologicky exponovaných heslech, jejichž zpracování a zásadovosti byla věnována - mimo jiné i se zřetelem k ostrému ideologickému zápasu ve světovém měřítku*“, lze dokumentovat např. na hesle televize.

Ve slovníku A-Ž (1972) je to ještě:

- *televize, systém pro přeměnu obrazu a zvuku na odpovídající el. signály a jejich přenos na vzdálené místo.* V IES (1982) a MČSE (1987) pak již:
- *televize, prostředek masové informace a propagandy; systém pro přeměnu obrazu a zvuku na odpovídající el. signály a jejich přenos na vzdálené místo...*

Nejlépe však proklamovanou ideu dokumentuje část pětisloupcového hesla *socialismus* ve III. díle:

- *...Protože socialismus a komunismus mají společnou sociální podstatu, nemůže být mezi nimi zvláštní přechodné období. Rozvinutý s. postupně přerůstá v počáteční období vlastního komunismu. Zárodky komunismu v socialismu nelze upírat, zároveň však nelze uměle urychlovat přechod od socialismu ke komunismu. Socialistické ideje, učení o socialismu a komunismu a zkušenosti z výstavby i obrany reálného socialismu se staly nejdůležitějším činitelem a světodějnou vymožeností novodobých dějin lidstva.*

O jeden sloupec je heslo *socialismus* delší ve IV. díle MČSE (1987). Stejná část stejně začíná, ale v závěru již rozdíl najdeme:

- *...Socialismus a komunismus mají společnou sociální podstatu, a proto se nepředpokládá, že by mezi nimi muselo existovat zvláštní přechodné období. Již v s. existují zárodky komunismu, které nelze popírat, avšak zároveň nelze přechod od s. ke komunismu uměle urychlovat. Social. řád je historicky povolán uchránit lidstvo před hrozbou sebezničení, řešit rozhodněji a důsledněji než kapitalismus problémy spojené s ekologickou krizí i politické a kulturní otázky společnosti a její civilizace 20. století...*

Listopadem 1989 v Československu a obdobnými událostmi v ostatních socialistických zemích se toto heslo v dalších encyklopediích rozhodně změní. Např. ve všeobecné encyklopedii (Diderot, 1998) *socialismus* na 15 řádcích začíná:

- *socialismus, myšlenka a hnutí, které se snaží liberálně kapitalistický soukromovlastnický hospodářský a spol. řád nahradit systémem založeným na společném vlastnictví. Cílem je dosažení ideálů rovnosti ...*

Další část úvodu IES „*S prohloubením všeobecné krize kapitalismu, která se projevuje také jako morální a duchovní krize, se snažíme vyrovnat kritickým rozбором vývoje ekonomiky, politiky a kultury v kapitalistických zemích*“ naplnili autoři např. heslem:

- *ekonomická soutěž socialismu s kapitalismem, nejdůl. forma mírového soupeření socialismu s kap., ve své podstatě důležitá souč. forma třídního boje dvou protikladných spol. soustav; v jejím průběhu social. předstihne úroveň hosp. a tech. rozvoje vedoucích kap. států. Těžištěm je soutěž SSSR a USA jako hl. sil prům., tech. a voj. moci protikladných spol. soustav.*

Jinou část z úvodu „*Sedmdesátá léta jsou současně další etapou prudkého rozvoje vědy a techniky, jehož kvalitativní stránky vyjadřuje vědeckotechnická revoluce, která probíhá v obou světových soustavách*“ naplňuje např. heslo:

- *laser [lejzr; angl.], kvantový zesilovač (generátor) opt. zář. Název vznikl z počátečních písmen angl. slov označujících princip jeho funkce: Light Amplification by Stimulated Emission of Radiation - zesílení světla vynucenou emisí záření. L. má nepatrnou úroveň vlastního šumu, záření je koherentní a intenzivní. Využití např. ve spojovací tech., v lék. a ve vojenství.*

V MČSE (1986) stejné heslo již vyjadřuje vývoj, stupeň poznání i fundovanosti redaktora i konzultanta:

- *laser [lejzr; angl.], Light Amplification by Stimulated Emission of Radiation, zesílení světla vynucenou emisí záření, přístroj generující nebo zesilující koherentní a intenzivní úzký paprsek světla. Podle prostředí, v němž ke generaci dochází, se l. dělí na plynové, pevnolátkové, polovodičové, barvivové. Používá se se např. v oftalmologii, zejm. při operacích sítnice, duhovky a při protiglaukomových operacích, v polygr. k tvorbě autotypických bodů na skenerech nebo při zhotovování tiskových forem, k měření mezikontinentálních vzdáleností, ve spojovací tech., v metrologii, při opracování povrchů, ve vojenství. V.t. kvantový generátor, laditelný laser.*

Důvodem délky i náplně encyklopedického hesla není jen rozsah slovníku, ale zejména potřeby uživatelů encyklopedie, jejichž rozhled a úroveň vzdělání se stále zvyšují. V oblasti vědeckého výzkumu, techniky, ekonomiky i kultury se nové pojmy objevují stále a encyklopedie se tak stávají nezbytnou pomůckou v orientaci v základních pojmech pro všechny znalostní kategorie včetně vědeckých pracovníků. Je zřejmé, že např. jaderný fyzik nebude hledat v encyklopedii fyziku, ale v oblasti humanitních věd je pro něj rozhodně potřebným a platným pramenem. Při práci na IES byl již programově tvořen a doplňován lístkový tezaurus i knihovna, navazovala a rozvíjela se spolupráce se zahraničními encyklopediemi (samozřejmě ze socialistického tábora), zdokonalovala se organizace práce a lexikografická pravidla pro tvorbu encyklopedických hesel.

Encyklopedie byla rychle rozebrána, na všechny zájemce se nedostalo. Je v ní však řada chyb. Např. dodatky a opravy jsou pouze po heslo *Šteffel Josef*, zbývající hesla chybí, řada chyb nebyla v dodatcích opravena. Např. heslo *Olomouc*: na 33 řádcích je pět chyb (čtyři se týkají

průmyslových závodů a jedna organizace výstavy Flóra). Informační hodnotu tato encyklopedie ztratila příchodem encyklopedie nové.

Cílem byla velká, vznikla šestisvazková **Malá československá encyklopedie (MČSE)**. Vydala ji Academia, nakladatelství ČSAV pod vedením hlavní redakce Československé encyklopedie v letech 1984-87, v nákladu 120 000 výtisků a v celkové ceně 975 Kčs. Obsahuje 110 000 hesel na 5969 stranách. Vědeckým redaktorem byl ředitel EI Miroslav Štěpánek, který docílil, že copyright encyklopedie má Encyklopedický institut (u všech minulých patřil nakladatelství Academia). Na MČSE pracovalo šedesát pracovníků EI (25 odborných redaktorů) a více než tisíc externích pracovníků (autorů a konzultantů) z různých oblastí přírodních, humanitních i společenských věd, kultury i sportu. Graficky ji upravil a vazbu navrhl Ivan Krejzlík. Sazba byla provedena v Ústí nad Labem, tisk v Severografii v Liberci. Stránka je členěna do tří sloupců se 74 řádky. Rozložení: I. díl A-C. Redakční uzávěrka 30. 6. 1984, 880 stran, 1950 černobílých obrázků, 64 stran křídových příloh. II. díl D-CH. Redakční uzávěrka 31. 12. 1984, 976 stran, 2106 černobílých obrázků, 32 stran křídových příloh. III. díl I-L. Redakční uzávěrka 30. 9. 1985, 912 stran, 1969 černobílých obrázků, 16 stran křídových příloh. IV. díl M-Pol. Redakční uzávěrka 31. 3. 1986, 992 stran, 1996 černobílých obrázků, 16 stran křídových příloh. V. díl Pom-S. Redakční uzávěrka 31. 12. 1986, 1008 stran, 1834 černobílých obrázků, 32 stran křídových příloh. VI. díl Š-Ž. Redakční uzávěrka 31. 3. 1987, 928 stran, 1734 černobílých obrázků, 64 stran křídových příloh.

Předsedou hlavní redakce Československé encyklopedie byl zpočátku Bohumil Kvasil, od III. dílu akademik Josef Říman (předseda ČSAV). Přestože jsou v MČSE uvedeni členové hlavní redakce Československé encyklopedie a členové výkonné redakce, což jsou vedoucí jednotlivých oddělení Encyklopedického institutu, vědecká tajemnice, vedoucí hospodářské správy a předseda stranické organizace, pracovník, který řídil finalizaci textové části, koordinaci s ilustrační částí a veškeré práce na korekturách - Karel Kühnl, se nesměl objevit v žádném svazku. Byl totiž vzhledem ke své činnosti v letech 1967-69 pro režim nepřijatelným.⁶⁾

V úvodu MČSE je vyjádřena idea díla: „*Encyklopedie vytvářená na socialistické základně nemůže být archivem samoúčelné erudice, ale naopak prostředkem k duchovnímu obohacení pracujícího člověka, usnadňuje mu orientaci ve stále složitějším a dramaticky se vyvíjejícím světě a pomáhá rozvíjet jeho schopnosti; musí nejen vzdělávat, ale i vychovávat všestrannou a harmonickou osobnost*“. Škrtneme-li době poplatná slova „vytvářená na socialistické základně“, dá se s textem rozhodně souhlasit. I další část své ideje „je určena nejširší veřejnosti. Počítá se čtenářem, který prošel československou výchovnou a vzdělávací soustavou a je tedy schopen pochopit i náročnější způsoby výkladu a orientovat se ve složité struktuře díla natolik, aby z něho vytěžil maximum. Počítáme s tím, že MČSE bude nejen populárně naučnou, ale také vědeckopedagogickou literaturou, která pomůže zejména naší

mládeži zvládat rozsáhlou látku nejrůznějších oborů. Tomu mají napomáhat i přehledné historické, statistické a jiné tabulky, zařazované přímo v textu, systém odkazů, názorné ilustrace, které tvoří více než čtvrtinu rozsahu celého díla, a barevně ilustrované přílohy v jednotlivém svazku“ slovník z větší části, zvláště v oblasti přírodních věd, techniky, určité části dějin, určité části literatury, kultury, umění a sportu naplnil.

V době svého vzniku MČSE podléhala kontrole a cenзуře pracovníků ÚV KSČ. Jsou v ní životopisná hesla i druhořadých funkcionářů KSČ a státní správy a nejsou zde biografie reformních komunistických politiků z let 1968-69, s výjimkou Dubčeka, Černíka a Smrkovského, kteří zde mají stručná hesla s patřičným odsouzením. Chybí zde většina režimu nepohodlných vědců a umělců a prakticky všechny osobnosti, které v posrpnovém období 1968 emigrovaly. V souladu s tehdejší praxí sovětské encyklopedistiky nejsou v MČSE zařazena samostatná hesla „sporných“ postav novodobých ruských a sovětských dějin (Troického, Kameněva, Zinověva, Bucharina aj.). V heslech plně rehabilitovaných představitelů nesmělo být uvedeno, že byli popraveni či zemřeli ve vězení. Na druhé straně však již tato encyklopedie obsahuje osobnosti první republiky i let 1945-48, které v předcházejících slovnících „socialistické éry“ chyběly. Zvláštní pozornost je věnována nekomunistickému odboji za druhé světové války. Dostatečný prostor je věnován i všem českým, slovenským i československým politickým stranám minulosti. V posledním díle (1988) je v dodatcích provedena aktualizace ke stavu z léta 1987.

Politický vývoj po listopadu 1989 samozřejmě MČSE v řadě směrů antikvuje, ale současně vytváří podmínky pro realizaci nových objektivních a kvalitních encyklopedistických děl. V konfrontaci s dnešní realitou působí některá hesla přímo archaicky, ačkoliv před listopadem zcela souzněla s produkty čs. (i jiných socialistických) informačních masmédií. V MČSE nalezneme i fundovaně, objektivně a faktograficky zpracovaná hesla, ba i celé obory. Faktografické zpracování bez komentáře a hodnocení je v např. v tabulkách, kterých je v MČSE značné množství. Také většina věcných hesel není ideologií téměř dotčena. Nicméně na hesle *kniha*, které je naprosto stejné v IES i MČSE, je vidět, jak se ideologie promítala i do některých hesel věcných:

- *kniha 1. historicky vzniklý a vyvíjející se způsob fixace sémantických informací v podobě rozsáhlejšího textu či obrazů, které tvoří tematický nebo výtv. celek; slouží k jejich reprodukci a předávání v prostoru a čase. Text je fixován na různém materiálu (pergamenu, papíru) v podobě listů pomocí grafických znaků (písmen, obrázků); listy jsou spojeny ve hřbetu knihařskou vazbou. Zde by mohlo heslo skončit, popř. by mohly následovat různé formáty knih, avšak pokračuje: K. se stala nejdůl. prostředkem masové, věd. a tech. informace, způsobem šíření um. liter. a sehrává význam. úlohu v polit.-ideol. boji. Jako projev spol. politické, vědecké a umělecké tvorby je kniha vždy stranická, má třídní charakter. Jako produkt spol. vědomí se stává*

nástrojem třídního boje, prostředkem pokrokových nebo reakčních idejí; vztahuje se na ni leninská zásada o dvou kulturách v nář. kultuře. V social. společnosti je veškerá knižní kultura nesena duchem reálného humanismu, vědeckosti a stranickosti, vlastenectví a social. internacionalismu a slouží zájmům lidu.

Škrtnutím této části by bylo heslo v dnešní encyklopedii opět použitelné. Míru použitelnosti informací z MČSE v dnešní době lze dokumentovat např. na námátkou vybrané stránce 886 ze IV. dílu, která obsahuje hesla: *Pike Zebulon Montgomery* (amer. cestovatel), *pikírka* (jehla), *Pik Kommunizma* (hora), *pikl* (prostředek na konzervování kůží), *piklování* (způsob zpracování kůže), *piko-* (předpona), *pikola* (hud. nástroj), *pikolíny* (chem. látka), *pikornaviry* (viry), *pikosekundová technika* (technika vzniku pulsů v laseru), *pikrit* (hornina), *pikrová kyselina*, *piktograf viz piktogram* (graf. znak), *Piktové* (keltský kmen), *Pikula Ján* (sl. hosp. ředitel, člen ÚV KSS) - v další ency-

klopedii již nebude, *pikýrování* (přepichování), *pila* (nástroj), *Pila* (město), *Pila* (vojvodství v Polsku), *pilaf* (jídlo), *pilanovití* (čeleď ptáků), *Pilárik Štefan* (sl. spisovatel, evangelický kněz), *Pilarová Eva* (zpěvačka), *Pilař František* (č. prozaik), *Pilař Jan* (č. básník), *Pilař Jan* (loutkoherc), *Pilař Karel* (houslař), *Pilař Radomil* (malíř, grafik). Z této stránky je pro standardního uživatele z hlediska dnešní doby nepoužitelných 6 řádků. V oblasti přírodních věd a techniky lze MČSE používat jako informační pramen i dnes, v oblasti věd společenských je však víceméně nepoužitelná. Je však také třeba připomenout, že zpracování 80. let (zejm. hesla biografická, hesla organizací a institucí) bude jednou cenným pramenem pro historiky, neboť řada hesel zde uvedených již nikdy v žádné encyklopedii zařazena nebude.

V následující tabulce je uveden přehled a srovnání „státních“ všeobecných encyklopedií, které přišly na knižní trh v letech 1945-89.

Název	Počet svazků	Cena	AA	Počet hesel	Náklad	Vydán
PSN	4	348	655,8	10 830	93 000*	1962-67
AŽ	1	105	174	35 000	170 000	1972
IES	3	405	525	65 000	170 000	1980-82
MČSE	6	975	1160	110 000	120 000	1984-87

* Zde je třeba připomenout, že je to náklad pouze III. a IV. dílu.

Srovnáme-li čs. encyklopedie z let 1945-1989 s encyklopediemi bývalých socialistických států, objevíme, že jsou si velmi podobné. A to jak v rozsahu (největší je samozřejmě Velká ruská encyklopedie), tak v obsahu i v úrovni technického a grafického zpracování. Encyklopedický institut s řadou socialistických institucí produkcí všeobecné encyklopedie spolupracoval. Srovnání se „západními“ encyklopediemi té doby je poněkud obtížnější. V obsahu, faktografii (kromě ideologického náteru) a lexikografickém zpracování jsou rozhodně srovnatelné. V grafickém provedení, ilustracích, mapách a rozsahu jsou nesrovnatelné, neboť nesrovnatelná byla úroveň „socialistických“ a „západních“ tiskových technik a polygrafického průmyslu. „Západní“ encyklopedie využívaly již řadu let výpočetní techniku, zatímco v Encyklopedickém institutu (60 pracovníků, z toho 25 odborných redaktorů) se objevil první počítač až v únoru 1990. Encyclopaedia Britannica 1990 se v roce 1991 prodávala v Československu za 200 000 Kč (1 díl 6500 Kč), MČSE stála 975 Kč (1 díl asi 165 Kč), Encyklopedický institut měl v roce 1992 jako rozpočtová organizace ČSAV rozpočet zhruba 3,5 milionu Kč.

Historie čs. encyklopedistiky 1990-1992

Nedostatky MČSE, související zejména se společenskými, ekonomickými i politickými změnami v Československu i ve světě, a zájem o všeobecnou českou encyklopedii evokovaly potřebnost nových publikací pro laickou i odbornou veřejnost. Encyklopedický institut ČSAV prošel po listopadu 1989 řadou změn včetně personálních. Z ředitele PhDr. M. Štěpánka se stal odborný redaktor, později odešel do důchodu. Byla zvolena Rada Encyklopedického institutu. Řízení institutu se ujal vedoucí technický redaktor Karel Kühnl. Po jeho smrti se na postu ředitele postupně vystřídal několik ředitelů: PaedDr. V. Vaníčková (odborná redaktorka-historička, zvolená pracovníky EI), PhDr. J. Wanner (vybrán konkurzem, odešel na vlastní žádost pro neshody s Radou EI), RNDr. M. Lavičková (vedoucí oddělení matematicko-fyzikálních a technických věd, pověřená zástupem ředitele do dalšího konkurzu).⁷⁾ Po dalším konkurzu nastoupil v květnu 1991 na místo ředitele ing. M. Černý, CSc. Všichni se snažili o vyjasnění a určení postavení Encyklopedického institutu vůči nakladatelství Academia a o dosažení určité samostatnos-

ti v rámci ČSAV. Byla vypracována řada koncepcí dalších činností EI a projektů jeho dalších encyklopedických děl. Nadace Charty 77 zapůjčila první počítače, ČSAV postupně dodala další. Řadou změn procházela i organizace práce. Byly tvořeny týmy pro práci na určitých typech slovníků, nové koncepce a projekty včetně elektronického zpracování dat. Výsledkem byl ediční plán z dubna 1990, jenž obsahoval tato díla:

- Encyklopedie demokratické revoluce - měla být vydána v roce 1990, byly vytvořeny hesláře a 3/4 hesel vytextovány, pak byla práce zastavena
- Geografický místopisný slovník - vyšel v roce 1993 v nakladatelství Academia (copyright EI, který již v této době neexistoval)
- Slovník přírodních věd a techniky - byl několikrát přepracováván, ale k vydání nedošlo
- Československý biografický slovník osobností XX. století - vydala v roce 1992 Academia pod názvem Československý biografický slovník
- A-Ž⁸⁾ - vydal Encyklopedický dům s.r.o. v nakladatelství Odeon v roce 1993 pod názvem Encyklopedický slovník
- Encyklopedie životního prostředí - k vydání rovněž nedošlo, přestože hesla byla vytextována
- Velký biografický slovník - s kolektivem zpracoval a v nakladatelství Paseka ve třech svazcích vydal bývalý pracovník EI a jeden z hlavních redaktorů Československého biografického slovníku PhDr. Josef Tomeš v roce 1999 pod názvem Český biografický slovník XX. století

První vydanou polistopadovou svobodnou encyklopedií, vytvořenou kolektivem EI a zpracovanou konečně na počítači, je **Československý biografický slovník**. Vydala ho Academia (1992) v nákladu 30 000 výtisků v ceně 175 Kčs. Autorský kolektiv (poprvé ve slovníku spolu s konzultanty jmenovitě uveden) vedli PhDr. Josef Tomeš a ing. Alena Léblová. Slovník má 840 stran, formát i celkový vzhled je stejný jako u MČSE, je tedy možno jej postavit jako její sedmý díl. Stránka je členěna do dvou sloupců. Vazbu navrhl Jiří Strouhal, technickou redakci provedla Lucie Nachtigalová, sazbu Středisko technické přípravy vědecké literatury, vytiskly Liberecké tiskárny s.p. Redakční uzávěrka textů byla 30. 11. 1991. Slovník obsahuje 10 000 abecedně řazených hesel různých českých a slovenských osobností, jež se v průběhu posledního století výrazně zapsaly do historie v rozličných oborech lidské činnosti - od politiky přes národní hospodářství, žurnalistiku, vědu a umění až po sport. Vedle osob dosud žijících jsou zde i biografie osobností dávno zesnulých, vedle známých i jména zasutá a neprávem opomíjená, vedle kladných postav i záporní a rozporuplní aktéři našich novodobých dějin. Slovník obsahuje hesla všech čs. prezidentů, ministerských předsedů, předsedů parlamentu, většiny ministrů různých vlád, řady generálů, hrdinů prvního i druhého odboje a představitelů československé opoziční kultury 50.-80. let. Je koncipován jako encyklopedická příručka, ne jenom jako soubor podrobných životopisných

medailonů. Obsahuje věcná a přehledná hesla poskytující základní informace o životě, činnosti a díle konkrétní osobnosti sledovaného období. Text hesel obsahuje bližší charakteristiku uvedené osoby - dosažené vzdělání, pedagogické působení, vedení ústavů, zaměstnání, působení ve společenských a uměleckých institucích, politické funkce; vše až na výjimky s vročením; stručné hodnocení činnosti a díla, názvy významných děl s uvedením roku prvního, ev. dalších vydání; u výtvarných a hudebních děl a filmů datace značí rok vzniku, u divadelních rolí, režii a scénografií rok premiéry. Vyznamenání a ceny jsou uváděny jen výjimečně. Pod zkratkou B.: je na závěr hesla uvedena základní bibliografie. Slovník byl představen na pražském knižním veletrhu Svět knihy '92 a jako první československá encyklopedie byl na výstavě Invex Brno předveden ve zpracování na CD-ROM.

Posledním vydaným dílem EI byl **Geografický místopisný slovník**. Vyšel v nakladatelství Academia v roce 1993. Obsahuje výběr geografických a fyzicko-geografických objektů z celého světa: 10 000 hesel států, závislých území, měst a správních jednotek. Hesla jsou v mnohých případech doplněna stručným přehledem historického vývoje, informacemi o archeologických nálezích, architektonických a dalších zajímavostech. Hesla států jsou opatřena mapou, výběrově tabulkou správního členění a informacemi z oblasti dějin a kultury a umění. Hesla týkající se ČSFR byla zpracována s použitím nejnovějších informací z posledního sčítání lidu. Uzávěrka map byla v září 1991, uzávěrka textu v prosinci 1991.

Encyklopedický institut (v letech 1945-1992 jediný tvůrce všeobecných encyklopedií) bojoval o přežití v nové době tržního hospodářství, kterou mnozí jeho odborní redaktori odmítli vzít na vědomí, a ani jedno jeho vedení situaci organizačně nezvládlo. K 31. 12. 1992 byl zrušen.⁹⁾ Jeho právním nástupcem se stala Knihovna Akademie věd České republiky a jeho informační zázemí obsahující tezaurus, ilustrační materiály a knihovna byly zařazeny do jejího fondu. Dnes je součástí od 1. 1. 2000 otevřené studovny KNAV v restaurované dvoraně budovy Akademie věd ČR na Národní třídě 3. Stále doplňovaný tezaurus (dnes KENCI - kartotéka encyklopedických informací) a ilustrační materiály jsou umístěny v oddělení referenčních služeb pod vedením posledního pracovníka EI Mgr. Dagmar Hartmanové, knižní fond je víceméně součástí fondu určeného k prezenčnímu studiu ve studovně.

1. 1. 1993 zanikla Československá republika, zanikl Encyklopedický institut a skončila historie všeobecných československých encyklopedií. Vznikla Česká republika, nová česká nestátní encyklopedistická nakladatelství (Encyklopedický dům, Diderot, Libri, Euromedia-Odeon aj.) a potřeba i poptávka po nové moderní všeobecné a kvalitní encyklopedii začala psát historii české encyklopedistiky.

Všeobecné encyklopedie napsané v jazycích, kterými mluví řada zemí (francouzština, angličtina, němčina, španělština), mají samozřejmě mnohem širší uplatnění a jsou využívány větším množstvím uživatelů. V tisku často propagovaný názor, že není třeba psát českou encyklopedii,

ale že stačí přeložit „Britaniku“ či „Larousse“, je velmi krátkozraký. Zaměření na Anglii a angloamerické země či Francii a frankofonní země přináší značné informační omezení, snižuje cenu i hodnotu českých a slovenských vědeckých, společenských i kulturních odborníků i jejich díla a v žádném případě neposiluje tolik potřebné národní uvědomění a zařazení do evropského společenství jako rovnocenného partnera ostatních vyspělých zemí. Sestavení hesláře, doplnění specificky českých hesel, překlad věcných hesel (abecedně patří do jiných dílů), systém odkazů a dodržení uzavřenosti informačního okruhu je velmi obtížné. Nezkoušenost (vynikající odborník nemusí umět napsat encyklopedické heslo) může u vícesvazkového díla vycházejícího postupně uzavřenost informačního okruhu téměř znemožnit. Úspěšný by snad mohl být doplněný překlad encyklopedie německé, neboť máme nejvíce společného (např. historii, osobnosti), ale i zde vidím řadu obtíží. Vypracování hesláře na doplnění českých specifik je kvalitně dobře možné jen u hesel biografických.

Tvorba kvalitní encyklopedie je vysoce odborná činnost a při realizaci kvalitní publikace je třeba dbát na dodržení základních encyklopedických zásad a pravidel. Hlavní zásadou je uzavřenost informačního okruhu. To znamená: 1. Všechny pojmy, výrazy a biografie, uvedené v textu hesel či tabulek (pokud zde nejsou dostatečně vysvětleny přímo), mají svá samostatná hesla nebo hesla odkazová, která odkazují na text, kde je vysvětlení podáno. 2. Rejstřík do určité míry nahrazuje odkazy. A to buď odkaz v.t. (viz též), kterým jsou např. uváděny u textů hesel tabulky (kromě tabulek dějin a států) nebo kterým se upozorňuje na další souvislosti a informace. Dále tzv. přímý odkaz (viz), který uvádí heslo, v jehož textu je odkazované heslo vysvětleno.

Vysvětlíme si to na hesle *laser* z MČSE. Slova vyznačená tučně jsou v MČSE vytextována.

- *laser* [lejzr, angl.], Light Amplification by Stimulated Emission of Radiation, zesílení **světla** vynucenou **emisí záření, přístroj generující** (*heslo generátor*) nebo zesilující **koherentní** (*heslo koherence*) a intenzivní **úzký paprsek světla**. Podle **prostředí**, v němž ke **generaci** dochází, se l. dělí na **plynové** (*heslo plyn*), **pevnolátkové** (*heslo pevné látky*), **polovodičové** (*heslo polovodiče*), **barvivové** (*heslo barviva*). Používá se např. v **oftalmologii**, zejm. při **operacích sítnice, duhovky** a při **protiglaukomových** (*heslo glaukom*) **operacích**, v **polygr.** (*heslo polygrafie*) k tvorbě **autotypických bodů** (*heslo autotypie*) na **skenerech** nebo při zhotovování **tiskových forem** (*heslo tisk*), k **měření mezikontinentálních** (*heslo kontinent*) **vzdáleností**, ve **spojovací tech.**, v **metrologii**, při opracování **povrchů**, ve **vojenství**. V.t. **kvantový generátor, laditelný laser**.

Heslo se skládá z 87 slov. 54 slov je ve slovníku vytextováno. 33 slov zůstalo nevytextováno, z toho je 21 předložek, spojek a částic. Zůstalo tedy 11 významových nevytextovaných slov: zesílení, vynucenou, zesilující, intenzivní, úzký, dochází, zhotovování, opracování, používá, tvorbě a dělí. Jsou to však slova, jejichž význam je čtenářům, kterým je slovník určen, rozhodně znám.

Dalšími encyklopedickými zásadami a pravidly pro autory, ale zejména pro odborné redaktory všeobecných encyklopedií jsou: 1. Kontrolovat a ověřovat získané informace z několika dalších pramenů (tezaurus, informační střediska). 2. Dodržovat lexikografická pravidla upravená pro jednotlivá díla podle stanoveného rozsahu (zejm. zkratky). 3. Při psaní textů se řídit platnými Pravidly českého pravopisu. Nepoužívat archaismy ani slangové výrazy. 4. Udržet stylovou jednotu díla. 5. Stále rozšiřovat svoje znalosti sledováním vývoje a rozvoje ve svých oborech. 6. Získávat a udržovat kontakty s vědeckými osobnostmi, hlavními představiteli oborů, na kterých pracují.

Doufejme, že se tvůrci nových českých encyklopedií budou řídit encyklopedickými zásadami a pravidly a budou si vybírat spolupracovníky s odbornými znalostmi, vůlí a snahou k objektivnímu a faktografickému zpracování encyklopedických hesel.

Poznámky:

- 1) SFINX - nakladatelství v Praze (1919-49), které vydávalo vědeckou i populárně naučnou literaturu, mj. i v letech 1929-37 pod protektorátem Masarykovy akademie práce 13 svazkovou Československou vlastivědu.
- 2) V roce 1991 odešel do důchodu z Encyklopedického institutu ČSAV (EI ČSAV) a až do jeho zrušení 31. 12. 1992 s ním externě spolupracoval.
- 3) Orbis - nakladatelství založené roku 1921 v Praze jako akciová tiskařská a vydavatelská společnost. Vydávala politickou i odbornou literaturu, beletrii, noviny (Prager Presse) i časopisy. V roce 1948 byla zestátněna a začala vydávat odbornou i populárně naučnou literaturu, zejména z oblasti divadla, filmu a fotografie. V roce 1977 se změnila na Tiskovou agenturu Orbis, knižní a časopiseckou produkci převzalo nakladatelství Panorama.
- 4) Tezaurus je v encyklopedistickém pojetí kartotéka abecedně řazených hesel stále faktograficky doplňovaných a ověřovaných. Slouží pro aktualizaci hesel již zpracovaných a jako podklad pro hesla nová. Tezaurus a knihovna byly vždy nezbytnou součástí a výchozím bodem kvalitních redakcí všeobecných encyklopedií.
- 5) Hlavní redakce Československé encyklopedie - tým pověřený prezidiem ČSAV vypracováním koncepce díla, návrhu rozsahu a způsobu jeho zpracování a také dohledem nad plněním schváleného plánu.
- 6) Jeho syn emigroval, pracoval ve Svobodné Evropě a on tvořil socialistickou encyklopedii, cenzurovanou a kontrolovanou ÚV KSČ (ze 60 pracovníků EI bylo členy KSČ asi 10 lidí). Po listopadu 1989, po odstoupení ředitele PhDr. M. Štěpánka, CSc., se ujal řízení Encyklopedického institutu. V březnu 1990 po krátké a těžké nemoci zemřel. Pro Encyklopedický institut to byla jen těžko nahraditelná ztráta, která se pak na jeho další činnosti projevila. Jeho biografie byla zařazena

do posledního díla Encyklopedického institutu Československého biografického slovníku.

- 7) Později s dalšími pěti pracovníky založila Encyklopedický dům s.r.o.
- 8) Historie jednosvazkového slovníku je vůbec zajímavá. A-Ž byl plánován na začátek roku 1990. Pracovat se na něm začalo v roce 1986. Měl obsahovat řádově 60 000 stručných hesel s průměrnou velikostí hesla 205 liter (srovnání s IES 232 liter, MČSE 315 liter). Po zkouškách ve spolupráci s n. p. Severografia bylo ověřeno, že je možné vydat celé dílo v jediném svazku o rozsahu 1152 tištěných stran. Doplnkem textu měly být pouze základní mapy. Počítalo se i se zachováním textu v diskové paměti sázecího stroje, což by pak vzhledem k podstatně nižším nákladům na jeho pořízení (přímým i nepřímým) umožnilo dodávat podle zájmu na trh po 2-3 letech nová, upravená a doplněná vydání. V roce 1987 byly hotovy hesláře, v roce 1988 byla všechna hesla vytextována a v listopadu 1989 byl slovník připraven do tisku. Tento slovník byl poslední čs. encyklopedií napsanou a v opravách přepisovanou na psacích strojích. V Encyklopedickém institutu nebyl ani jeden počítač. Organizaci práce držela pevně v rukou trojice: ředitel Encyklopedického institutu PhDr. Miroslav Štěpánek, CSc., vědecká tajemnice PhDr. Jana Svobodová a vedoucí technický redaktor PhDr. Karel Kühnl, CSc. 17. listopad 1989 všechno změnil. V době převratných změn (často ze dne na den) se přesná informace mající obecnou platnost dává dohromady velmi obtížně. Encyklopedický institut začal pracovat na novém A-Ž. V prosinci 1991 se odtrhla pětice odborných redaktorů, vytvořila Encyklopedický dům s.r.o., začala pracovat na svém „Ažetu“ a jeho vydání avizovala v nakladatelství Odeon na první čtvrt-

letí 1993. Encyklopedický institut doplnil redaktory a v práci na svém A-Ž pokračoval. Vedení ČSAV práce na slovníku 15. 12. 1992 zastavilo. Odtržená pětice svůj slovník vydala.

- 9) Dnešní doba je v mnohém podobná době vydávání Ottových slovníků. Pan Otto i všichni ostatní nakladatelé, kteří v době tržního mechanismu vyrostli a žili, velmi dobře věděli, že encyklopedii je důležité a potřebné nejen napsat, ale také prodat. V jejich době byly uveřejňovány anotace v tisku (např. časopisy Museum, Athenaeum aj.), proklamována a fakticky zajištěna potřebná účast známých a prominentních vědeckých (Jungmann, Rieger, Masaryk aj.), kulturních (F. X. Šalda), ale také i v současné společnosti uznávaných osobností. Na trh byla uváděna sešitová vydání pro nemajetné a kvalitní knižní vydání pro abonentní odběratele. Reklamu a propagaci děl Encyklopedického institutu mělo na starosti propagační oddělení nakladatelství Academia, pro které byly encyklopedie jen zlomkem jeho produkce. Do listopadu 1989 byl vždy celý náklad vykoupen a distribuován Knižním velkoobchodem. O MČSE byl takový zájem, že se ani na všechny zájemce nedostalo. Dnes je třeba všeobecné encyklopedii (stejně jako každé jiné publikaci) zajistit dobrou propagaci, knihkupce i veřejnost dostatečně předem i v době uvedení na trh seznámit se specifikou a náročností této části nakladatelské činnosti. Všeobecná encyklopedie resortně nepatří nikomu a patří všem. Podílejí se na ní a mají tudíž možnost v ní uvádět všechny své výdobytky a úspěchy všechny obory lidské činnosti. Technické zpracování knihy představuje úroveň polygrafického průmyslu a encyklopedie mu dává možnost svou práci předvést.

Pozn. red.: Příspěvek „Historie čs. encyklopedistiky do roku 1945“ byl uveřejněn v č. 1/2000.

